

GODINE KORONE: BIOPOLITIKA U DOBA PANDEMIJE

Daniel Defoe, *Godina kuge*, Šareni dućan, Zagreb, 2021., 263 str.

Fareed Zakaria, *Deset lekcija za svijet poslije pandemije*, Fraktura, 2020., Zagreb, 322 str.

Giorgio Agamben, *Where Are We Now? The Epidemic as Politics*, Rowman & Littlefield, Lanham, MA, 2021., 104 str.

Krešimir Petković

Fakultet političkih znanosti
Sveučilište u Zagrebu
E-mail: kresimir.petkovic@fpzg.hr

Osvrt
Skupna recenzija knjigâ
Zaprimljeno: 30. 11. 2021.
Prihvaćeno: 2. 12. 2021.

Uvod: kako povezati neusporedivo?

Prikazati i zajedno procijeniti fikcionaliziranu povijesnu kroniku iz doba kuge iz pera klasika književnosti, kritiku pandemijske politike koju potpisuje vodeći filozof biopolitike i djelo političke publicistike koje projicira globalne društvene i političke trendove nakon pandemije isprva se čini problematičnim, pa i rubno izvedivim pot-hvatom. Žanrovi pisanja, neizrečene pretpostavke i izrečene teze, povijesne situacije i autori, ukratko cijeli misaoni svjetovi ovih djela, bitno su različiti.

Čini mi se ipak da Defoeova *Godina kuge*, Agambenova *Gdje smo sada? Epidemija kao politika* i Zakarijinih *Deset lekcija za svijet poslije pandemije* upravo u međusobnoj "nemogućoj usporedbi" mogu nešto važno reći o tome kako se upravlja ljudima u doba pandemije. Čitane zajedno, one nam govore o onome što Foucault naziva *gouvernementalité*, a odnosi se na to kako u složenom poretku moći u političkoj zajednici vladamo sobom i drugima, i to u situaciji kada smo, mimo konvencionalnih političkih podjela i idola, kao biološka vrsta suočeni s nekim pa i sasvim malim oblikom kolektivnog ugrožavanja opstanka.

Camusov Oran zahvaćen kugom danas je globalizirani svijet u kojemu političke smjernice, regulacije ulaska i izlaska, kazne, obveze imunizacije, disciplinarne i biopolitičke dispozitive upravljanja, donose vlade informirane znanjem i naputcima liječnika i znanstvenika, epidemiologa, imunologa i virologa. Pomoću ovih knjiga, možemo jasnije sagledati ne samo povijest upravljanja u pandemiji nego spekulirati o tome kamo nas njegova transformacija vodi. Defoe čitan danas pritom implicitno nudi odgovor kao iz knjige Propovjednika: nema ništa nova pod suncem, loše će stvari proći, pa će možda opet doći, i tako unedogled. Zaraza je u tom smislu prirodna nepogoda slična potresu s kojom se valja pomiriti. Zakaria pak nudi oprezni optimizam u lijevoliberalnome ideološkom ključu: živimo u svijetu kojim se unutar postojeće političke paradigme može racionalno upravljati na dobrobit čovječanstva dok Agamben iscertava pesimističnu eshatologiju izvanrednog stanja kao paradigme

vladavine totalitarnog karaktera koja zahtijeva nove oblike otpora jer je pred njom liberalna demokracija kapitulirala.

Upravljanje, disciplina i subjekti u doba kuge

Daniel Defoe je većini poznat kao autor *Robinsona Crusoea* ili eventualno *Moll Flanders*. Uz to je autor parodijskog pamfleta *Kako se najbrže obračunati s neistomišljenicima* (*The Shortest Way with the Dissenters*) zbog kojega je bačen u klade izdržao kaznu srama u javnosti te *Godine kuge* (*A Journal of the Plague Year*), djela fikcije, no činjenično čvrsto utemeljenog, napisanog po svoj prilici na osnovi ujakovih memoara jer je sam autor u doba Velike londonske kuge 1665-1666, koja je prema procjenama ubila oko 100,000 ljudi odnosno četvrtinu ondašnje londonske populacije, imao oko pet godina (točan datum rođenja autora nije siguran). Djelo je pisano u prvom licu, čitateljima se obraća "građanin koji je sve vrijeme boravio u Londonu" i to za vrijeme epidemije kuge, dakle "u toliko ozbiljnoj situaciji kakva je sveopća zaraza" (Defoe, 2021: 38). Čitatelji s iskustvom života u godinama korone prepoznat će začudno slične obrasce djelovanja i upravljanja koje ću taksativno pobrojati u nastavku kako bi dobili povijesnu sliku s kojom možemo usporediti naše iskustvo.

Kako izgleda povijesni London koji je zahvatila epidemija buboničke kuge? Nakon glasina i prvih razmjerno niskih brojki umrlih, kuga se širi po župama, a o dinamici zaraze i smrti ovisi psihologija kolektiva, slično psihološkoj funkciji službene statistike smrti u doba korone: "brojke su se opet smanjile, grad je prizdravio i svi su počeli gledati opasnost kao da je prošla" (Defoe, 2021: 9). Ako su pragmatične motivacije pojedinih subjekata prepoznatljive, "sačuvati posao i radnju", uostalom "sačuvati živu glavu usred ove zloslutne tragedije" (13), drukčiji su ipak religijski tonovi njegov diskursa. Djelo donosi svijet eshatoloških razmatranja o sudnjem danu i molitve za milost – poznajući autora, suprotstavljajući ateizmu njegova kroničara moglo biti ironično: on je uostalom i sam sklon mišljenju "da Božja providnost nema veze sa zadavanjem tako strašnog udara" (67)¹ – pa i vlada, umjesto pukih sekularnih stožerskih biltena i najava promjena pravila sukladno brojkama, formalno djeluje u pobožnom diskursu "javne molitve" (33). Kao slične prepoznat ćemo prevarante koji nastoje profitirati u okolnostima fatalne zaraze: "grad je preplavio izopačen naraštaj lažnih čarobnjaka" (31), piše Defoeov kroničar: reklamiraju se "eminentni vidari" i "iskusni liječnici" (35-36), a "obmane kojekakvih pritvorica i prevaranata" (37) opće su mjesto prvih dana epidemije.

Vrijedi pobliže skicirati prepoznatljivu politiku vlasti koja nije oboruzana suvremenim virološkim spoznajama, a kamoli imunološkim odgovorom kroz politiku cijepljenja. Osuđena je na mjere discipline koje su povijesno u bitnom ostale nepromijenjene, kako će u svojoj studiji kasnije primijetiti Zakaria. Mjere vlasti u Londonu zakonski se utemeljuju u Zakonu o milosrdnoj pomoći i upravljanju ljudima zaraženima kugom" koji datira još iz 1603. Uredba s početka srpnja 1665. predviđet će nadgledničku službu i stražare, liječnički nadzor, izolaciju bolesnika, prozračivanje kuća, zabranu napuštanja i zaključavanje, kontrolu ukopa i zaraženih stvari, kazne za kršenje, kontrolu ukućana, posjetitelja, pa kočijaša (Defoe, 2021: 41-50). Poseban je fokus na kontroli vagabunda i lunjala – čitatelji se mogu prisjetiti jednako Foucaultova *Nadzora i kazne* i njegove ranije studije o povijesti ludila koja govori o velikom zatvaranju (*le grand renfermement*) koje je obilježilo doba klasiciz-

¹ Usporedi slijedeću hrabru formulaciju: "mora mi biti dopušteno vjerovati kako se nitko u cijeloj naciji nije zarazio a da bolest nije dobio uobičajenim putem prenošenja zaraze" (Defoe, 2021: 193).

ma – valja suzbiti tu "rulju bitangi i lutajućih prosjaka kojima grad naprosto vrvi, a velik su uzrok širenja zaraze" (49). Pridodajmo tome zabranu gozbi i kulturološki specifičnih predstava koje današnje čitatelje eventualno mogu podsjetiti na kakvu grotesknu scenu iz *Igre prijestolja* (oni stariji sjetit će se medvjeda na lancu što se još moglo vidjeti po gradovima uz kakvu romsku čergu ili barem u Malleovom filmu s nedavno preminulim Belmondom, *Le voleur*, prevedenom *Kradljivac iz Pariza*): uz mačevanje, zabranjeno je među ostalim bilo i "puštanje pasa na uzapćenog medvjeda" (49). Znatno pak familijarnija je zabrana rada krčmama nakon devet sati navečer, kako bi se pod kontrolu stavilo "neobuzdano bančenje" shvaćeno "kao opći grijeh ovog vremena" (50).

Na razini samoupravljanja samih subjekata, u prekrivanju usta (Defoe, 2021: 74) dade se prepoznati današnje sveprisutne kirurške maske, razbacane po pločnicima grada, dok su zanimljive i metode samozaštite pojedinih trgovaca i obrtnika koji ne bi novac primali izravno od ruke nego ga se deponiralo "u lonac pun octa" (76). Psihološke reakcije mnoštva također nisu odgovarale onima proverbijalnih Britanaca koji u nevolji nastavljaju mirno, kako se dade pročitati na pakiranjima čaja u bojama Union Jacka (*Keep Calm & Carry On*): "jedni su od straha zapadali u idiotizam i slaboumnost, drugi u očajanje i ludilo, treći u melankoličnu potištenost" (80). Kuga je kod mnogih pomalo pesimistično shvaćena, poput požara nad kojim je izgubljena kontrola: on prkosi svim "mjerama predostrožnosti" koje su se "pokazale besplodnima", pa mnogi nastavljaju "djelujući posve prepušteni očaju" (168) ili se prepuštaju bančenju (reakcije su već skicirane u Boccacciovom *Decameronu*) jer čemu se paziti kada ćemo ionako svi umrijeti (172).

Pružanje otpora mjerama manifestiralo se u bunama protiv zatvaranja, posebno, dakako, onih za koje se ispostavilo da su zaraženi, no posljedica toga bila je da se "na zatvaranje kuća se uopće nije moglo osloniti" (Defoe, 2021: 55), čemu valja pridodati i implementacijski jaz, naime nehaj stražara u kontroli zatvaranja (160-161). Motivacija nije bila uvijek puko "samoodržanje" (110, 148) nego je kroničar registrirao da se pojavljuje čak i "zlurada težnja onih koji su bili zaraženi da zaraze druge" (150). Povećanje kriminala, krađe i provale bile su opće mjesto okuženog grada u kojemu se anomija kombinira s disciplinarnim mjerama, a kroničar je u svoje memoare u tom kontekstu stavio i jednu rodno provokativnu glosu, primijetivši da su se "žene u cijeloj ovoj katastrofi ponašale naglije, smionije i očajnije" (82). Utjecaj na ekonomiju i migracije također je prepoznatljiv: izgubljeni su poslovi, trgovina "osim one koja se bavila svakodnevnim potrepštinama" jest gotovo "potpuno obustavljena" (90), dok je sirotinja u svojstvu "vjesnika smrti" odlazila i širila kugu po zemlji (92). Statistika kuge nije bila pouzdana, pa se ukazuje na problem "nepouzdanosti izvješća o smrtnosti" (189), ali je znakovito da je već tada politika brojki bitan dio dispozitiva upravljanja, a Defoeov kroničar pridodaje i jedan coetzeejevski moment u stilu njegove Elisabeth Costello: uz smrt ljudi, pobijeno je i "neizrecivo mnogo životinja" (115).

Simptomi i smrtnost kuge bili su bitno drukčiji od onoga s čime se suočavamo u globalno doba korone, što primjećuje i lucidan pogovor knjizi, no vrijedi zabilježiti još tri sličnosti kako bi kompletirali sliku povijesne epizode upravljanja u epidemiji. Prvo, usporedba zaraze i požara kod Defoea se gradi na gustoći naseljenosti koja dovodi do toga da ona "guta sve pred sobom" (Defoe, 2021: 198), kao što će požar izgorjeti u izoliranoj nastambi i tamo stati dok će u slučaju guste gradnje satri cijeli grad. Urbanizacija i prateća joj gustoća naseljenosti čine se plodnim tlom za zarazu koju je teško suzbiti pa i nepouzdanom politikom zaključavanja. Drugo, politički

konflikt nije umanjen nego uvećan u okolnostima zaraze: "činilo se kao da se raskoli šire i naginju daljnjem širenju, a ne sužavanju" (174), a duh sukoba je, kako tužno primjećuje kroničar, preživio zarazu (238). Agambenovoj zaoštrenoj retorici u osvjetlo doba korone, vidjet ćemo, politički konflikt prolazi ispod radara no valja zabilježiti kasniju politizaciju otpora mjerama i politici propusnica: ono političko, Defoe je u pravu, neobično je otporno. Na kraju, kada je "snaga zaraze ... jenjala" (228), došlo je do prijevremenog opuštanja, suprotno sugestijama stožera, pa je ljude obuzelo "nerazborito, naprasito ponašanje" (230). Uz te nepotrebne fatalitete, nakon što je grad prokužen, unatoč svim mjerama, postupno se vratilo u normalu.

Stanje medicine, politički dispozitivi i učinak bolesti godine kuge i godina korone bitno su različiti no ako uzmemo Defoeovu epizodu kao povijesnu paradigmu čini se da ona govori kako nakon izvanrednog stanja polako dolazi stara normala, ma koliko se ona prolongirala mjerama usporenim ritmom razbuktavanja i jenjavanja bolesti. Slika razmjerno neučinkovite discipline je veoma prepoznatljiva. Dodajmo joj razmjerno učinkovito cijepljenje, čini se da nismo bitno promijenili bit pojave. "Što je bilo, opet će biti, i što se činilo, opet će se činiti, i nema ništa novo pod suncem." (Prop 1,9). Pa ipak razmjerna uniformnost globalne reakcije na zarazu u doba korone nalaže da propitamo tu mudrost. Može li tako nešto tako lako proći i ostaviti nas kao što smo bili? Ako se Zakarijin narativ i može s njom barem uvjetno pomiriti, Agambenov je, kako ćemo vidjeti, odbacuje. Njegovo političko vrijeme nije cikličko, nego linearno: živimo u kulminaciji političke katastrofe.

Vulgata jednakosti i raznolikosti nakon doba korone

"Pošasti imaju posljedice", zaključio je Fareed Zakaria (Zakaria, 2020: 14), utjecajan američki politički komentator, rođen 1964. u muslimanskoj obitelji u tadašnjem Bombaju. Diplomirao je na Yaleu i doktorirao politologiju na Harvardu. Svojevremeno je podržao invaziju na Irak, kao i kasnije Baracka Obama, a njegova bi se politička stajališta uz neke rezerve mogla podvesti pod onu sintagmu koju je lik kojega igra Ivo Gregurević prilijepio "napušenom" šogoru u filmu Tomislava Radića *Što je Iva snimila 21. 10. 2003*, dakle kao "lijevoliberalna", unatoč svim rezervama koje će klasični liberali i ljevičari izraziti u pogledu te sintagme. Uz autora velikog utjecaja i još obilatije produkcije u različitim formatima vezivali su se i plagijatorski skandali i posipanje pepelom, što ustvari ne čudi, kada se uzme u obzir tehnika produkcije njegovih djela. U njima se kompiliraju eklektični sadržaji uz tim asistenata koji prikupljaju podatke, pomažu u pisanju, uostalom kako to Zakaria sriče u zahvalama u *Deset lekcija*: "tri izvanredna mlada suradnika ... zaronili su u projekt" (249). Jesu li rezultati tog projekta doista impresivni?

Ne baš. Djelo se proteže na 250 stranica teksta i još sedamdesetak stranica bilješki, no ne donosi preveliku dozu prosvjetljenja. Dalo bi se opisati kao p(l)itka politička publicistika koja obiluje po namjeri efektivnim platitudama poput navedene rečenice s kojom sam otvorio prethodni odjeljak. U njemu se jednako kao uzori dobrog upravljanja pojavljuju Singapur i Danska. Knjiga je pisana iz rakursa SAD-a kad je riječ o vanjskoj politici, a iz rakursa žitelja New Yorka kada je riječ o urbanoj sociologiji i upravljanju, što se snažno osjeti u primjerima i shvaćanjima koje Zakaria nudi.

Zakarijinih deset lekcija, ujedno i deset poglavlja knjige, su redom: 1. "Zavežite pojaseve" (gdje zagovara više bioregulacije i biosekuritizacije); 2. "Ono što je važno nije kvantiteta vlade, nego njezina kvaliteta" (gdje veliča Singapur, pa čak i Grčku koja se po njegovu sudu "iznimno ... dobro nosila u pandemiji", Zakaria, 2020: 57);

3. "Tržišta nisu dovoljna" (gdje objašnjava potrebu državne intervencije, uostalom "dinamičan demokratski, siguran i pravedan" poput dakako Danske, 83); 4. "Narod bi treba slušati stručnjake – a stručnjaci bi trebali slušati narod" (gdje zagovara neku vrstu benevolentnog tehnokratskog upravljanja gdje političari oslušuju bilo naroda kao što je F. D. Roosevelt boravio s oboljelima od dječje paralize); 5. "Život je digitalan" (gdje donekle zanimljivo spekulira o umjetnoj inteligenciji²); 6. "Aristotel je bio u pravu – mi smo društvene životinje" (uz uvide ponajviše njujorške urbane sociologije, zatvaranje kojega se Agamben, vidjet ćemo, grozi, Zakariji otvara optimističnu perspektivu afirmacije društvenosti); 7. "Nejednakost će postati još gora" (gdje politički moralizira o društvenoj nejednakosti, kako se to kaže na desnici, signalizirajući vrlinu); 8. "Globalizacija nije mrtva" (gdje mudro tvrdi: "Ljudska bića ne žele stajati na mjestu. Kretanje je način na koji svijet funkcionira desecima tisuća godina", 191); 9. "Svijet postaje bipolaran" (gdje skicira konfrontaciju Amerike i Kine³); 10. "Katkada su najveći realisti idealisti" (gdje afirmira "međunarodni liberalni poredak našeg doba", 239-240).

Da se razumijemo, Zakarijino je djelo informativno i nije nevrjedno čitanja što uostalom prema staroj mudrosti vrijedi za sve knjige. Ono sadržava i neke zanimljive momente i zabavne trivijalne podatke, ponajviše na marginama ili kada autor u privremenoj ulozi đavoljeg odvjetnika iznosi protuargumente svojim tezama. Recimo, kada objašnjava manju stopu smrtnosti od koronavirusa, Zakaria spominje populacije zbijene u staračkim domovima Zapada i spekulira o vrućini i imunološkom sustavu koji su mogli pridonijeti manjoj smrtnosti od bolesti na globalnome Jugu, pri čemu se znade zalomiti i poneka nehوتيčno heretička tvrdnja poput: "Neke od malih brojeva umrlih u zemljama u razvoju može se objasniti nedostatkom testova i neuspjehom da se smrti pripišu toj bolesti" (Zakaria, 2020: 161). Donekle je simpatično i kada Zakaria podsjeća kako je Viktor Ždanov "poticao [Svjetsku zdravstvenu] organizaciju da pokrene globalnu akciju kako bi se jednom zauvijek iskorijenile velike boginje" (247).

Međutim, uz poneku zanimljivost, u eklektičnosti motiva i stajališta, možda je najjasnije autorovo konformističko signaliziranje ideološke pravovjernosti u vezi s različitim temama kojima se bavi. On kritizira populizam i "mračno i očajničko nastojanje da se iskaže gnjev zbog demografskih i kulturnih tendencija, protiv same suvremenosti" (Zakaria, 2020: 61). Istovremeno cijeni moć tržišta (76) i afirmativno govori o tendenciji da se u SAD-u preferira "neki oblik socijalizma" (66). Život u gradu afirmira sljedećim rečenicama: "Gradski žitelji imaju manje djece, troše manje doslovno svega, od energije do hrane. ... U gradovima, velike su obitelji teret, posebno za žene" (147). Čini se, na kraju, da je život u SAD-u bio blizak paklu u doba beatnika, te da je živjeti bilo neobično teško ako ste bili "žena, pripadnik manjine ili homoseksualac [u izvorniku *gay*, a ne *homosexual*, KP]" pa čak i, avaj, "bijeli muškarac" koji radi u rudniku (82). Uglavnom, čitatelj Zakarijina štiva povremeno ne vidi razliku između njega i suvremenih govora na dodjeli Oscara ili primjerice kolumni Jelene Veljače u Jutarnjem listu.

Na kraju, stječe se dojam da pandemija i upravljanje u pandemiji ništa bitno ne mijenjaju u neohegelovskom razvijanju kraja povijesti prema liberalnom kozmopolisu koji će ispraviti postojeće nejednakosti i priznati razlike. Pandemija je uzdrmala

² "Možda će se razdoblje od Gutenberga do AlphaGoa pokazati iznimkom, kao relativno kratko razdoblje u povijesti kada su ljudi vjerovali da imaju kontrolu" (Zakaria, 2020: 128).

³ Kritiku "klasičnih geopolitičkih" nazora v. npr. i u recenziji knjige Daniela Yergina (Zorko, 2021).

svijet, u kojemu postoje brojni drugi problemi ali bit će dobro ako, kako autor kaže, vežemo sigurnosne pojaseve. Zakaria suvremeni svijet u osnovi ostavlja onakvim kakav jest, Agamben ga se suštinski grozi. Koji su njegovi razlozi?

Metastaze politike izvanrednog stanja u pandemiji

Agambenovo je djelo najintrigantnije od tri. Posrijedi je neka vrsta političkoeshatološkog pamfleta od 100-njak stranica u kojemu su sabrani objavljeni i neobjavljeni tekstovi te intervjui filozofa koji kritizira politiku upravljanja u pandemiji kao metastazu paradigme izvanrednog stanja o kojoj odavno piše. U strukturi fuge, ponavlja ju se i razvijaju mračni motivi političkog proroka koji je rekao svoje, znajući da ono što govori neće imati utjecaja na promjenu politike koja se zahuktala. On je samim time manje Eric Clapton političke filozofije koji poručuje da "ovo treba stati" (*This Has Gotta Stop*), a više Bob Marley kada pjeva "pjesmu iskupljenja" (*Redemption Song*).⁴

Agamben upravljanje u doba korone stavlja u širu perspektivu. Ono što se krije iza "spektakla odvojitih i kontradiktornih mnijenja i napataka" (Agamben, 2021: 24), koje Agamben, pozivajući se na Didiera Raoulta, čak naziva "srednjovjekovnim praznovjerjem" (45), znatno je opasnije od virusa, a otkrilo je bolest društva koje "ne vjeruje ni u što doli goli život" (17). Agambenova radikalna interpretacija "samu stvar" stavlja u zgradu: "nevažno je je li stvarna ili simulirana", pandemija je poslužila "kao povod za transformaciju paradigmi ... upravljanja od vrha do dna" (Agamben, 2021: 7). Živimo u suspenziji ustavnih garancija pravā, čak i ako ona nije službeno proglašena. Metoda upravljanja nisu novi zakoni kao izraz općenite volje nego izvanredno stanje⁵ koje je poslužilo kao povod za "uvođenje sanitacijskog terora i religije zdravlja" (8). Društvo u stalnom izvanrednom stanju nije društvo slobode, pa će Agamben čak ustvrditi da živimo u nekoj "laboratorija" u kojemu se pripremaju "političke i društvene naredbe" (31), a naše se živote preoblikovalo u mjeri u kojoj se čak ni fašizam nije usudio zadirati u slobodu svih pojedinaca, a sve "kroz pravno nevaljane ministarske dekrete" (57).

Agamben ističe kako je dispozitiv tog novog modela vladavine biosigurnost ljudi kakav nisu iznjedrili ni ratovi ni totalitarne diktature iz povijesti: pravnopolitički ga prati dispozitiv izvanrednog stanja, religijski znanost, a društveno, nova digitalna tehnologija. Njegov negativni model subjekta jest širitelj zaraze, "zaraznik" (tal. *untore*), pomalo sličan onome ogoljenom životu svetog i prokletog *homo sacera* iz ranijih Agambenovih studija. Učinci zaoštrene paradigme izvanrednog stanja koja se povezala s biosigurnošću subjekata su brojni: zatvaranje sveučilišta i škola, ograničavanje druženja i okupljanja u sferi politike i kulture, svođenje društvenosti na digitalnu razmjenu. Štoviše, doveden je u pitanje autentičan i otvoren kontakt ljudskih bića uopće, dakle desilo se ono što nije uspjelo ni totalitarizmima, a to je, po Agambenu, potpuno "ukidanje javnog prostora" (Agamben, 2021: 19). Radikalnost

⁴ Paradigmatski izraženo u suprotstavljanju stihova *I can't take this BS any longer* ("Ne mogu više podnijeti ovo s...") i *We've got to fulfill the Book* (u slobodnom prijevodu: "Moramo ispuniti proročanstvo Knjige").

⁵ Agambenu je, razočaranom u intervencije pravnikā i njihovo podlijeganje proizvoljnostima politike, pritom manje važna ustavnopravna hermeneutika razlikovanja izvanrednog stanja (eng. *state of emergency*/njem. *Notstand*) i stanja iznimke (eng. *state of exception*/njem. *Ausnahmestand*) s kojom se povezuje suprotstavljanje "konzervacijskog" davanja ograničenih diktatorskih prava s preciznim mandatom kako bi se održala stabilnost sustava i "inovacijskog" ukidanja prava s neograničenim ovlastima na putu za novi sustav (usp. Agamben, 2021: 83-84).

Agambenove interpretacije podcrtavaju analogije s nacističkom vladavinom kojima se ne libi pribjeći i koje mu se s obzirom na njegovo tumačenje biopolitike prirodno nameću: Hitler nije vladao pomoću novih zakona nego pomoću dispozitiva izvanrednog stanja, a i sam Eichmann pozivao se na to da djeluje po savjesti, kako piše Agamben, "naizgled u dobroj vjeri" (37).⁶ U poglavlju *Rekvijem za studente* (72-74), Agamben čak uspoređuje nastavnike koji su pristali na mjere i ograničenje sloboda, a napose na "novu *online* diktaturu", s onima koji su prisegnuli na vjernost nacističkom režimu, procijenivši da se tipično tek 15-ak ljudi od 1000 pobuni protiv tiranije. Liberalna demokracija koju Agamben naziva "buržoaskom" nije institucionalni model kojim se može oduprijeti ovome, kako ga naziva, "tehnologijsko-sanitacionističkom despotizmu" (10) koji je u potpunosti prozeo društvo i suštinski izmijenio interakcije njegovih subjekata.

Utjecaji na oblikovanje Agambenove interpretacijske pozicije u doba korone su različiti. Uz samog Foucaulta i njegovo teoretiziranje o biomoći i guvermentalnosti, Canettijevo istraživanje masa i Heideggerovo filozofiranje o strahu i tjeskobi, na stranicama Agambenova proročkog pamfleta pojavljuju se Ivan Illich, kao kritičar modernosti i mediikalizacije tijela, posebno u vezi s kritikom medicine kao zamjenske religije (Agamben, 2021: 50-51, 63), Louis Bolk, nizozemski anatom, koji je hipertrofiju tehnoloških aparata prilagodbe povezo sa "samouništenjem vrste" (45) te Patrick Zyblerman, povjesničar zdravstvene politike, koji je analizirao kako je zdravstvena sigurnost postala srž političkih kalkulacija: naime tako što se uspostavlja se paradigma biosigurnosti na osnovi fikcijskog katastrofičnog scenarija, logika najgoreg usvaja se kao politička racionalnost iz čega slijedi totalna organizacija života, a novi uzvišeni građanski moral podrazumijeva usvajanje obveza kao "dokaz altruizma" (56). Nastavno na ovaj motiv, Agamben pritom tvrdi da se protiv svih onih koji se ne slažu s novim modelom upravljanja i propituju njegove razloge, defamacija teorijom urote koristi kao političko sredstvo (78). On pritom dakako ne tvrdi da ne postoje sulude teorije urote nego upućuje na to da su urote povijesno gledajući provjerljive empirijske pojave, pa iz povijesti citira "tri među tisućama primjera" (76): lažne svjedoke protiv Alkibijada u vrijeme Peloponeskog rata, Napoleonovu pripremu državnog udara i Mussolinijevu pripremu Marša na Rim. Nakon tih primjera nastavlja naraciju o Billu Gatesu kao financijeru Svjetske zdravstvene organizacije i Centra za zdravstvenu sigurnost Johns Hopkins te spominje ranije simulacijske vježbe za politiku u slučaju pandemije.

Agamben precizira svoju sliku totalitarne biopolitičke paradigme na nekoliko razina. Prvo, na društvenoj razini vidimo masu pojedinaca, mnoštvo: više nismo, tvrdi Agamben, politička zajednica, nego "ne-gusta, prorijeđena gomila" (Agamben, 2021: 32), "pasivna i kompaktna" (33). Kao maskirani ili digitalno posredovani pojedinci, gubimo ono ljudsko u komunikaciji, svedeni smo na "bezlično ime" (87), a strah kao psihologijsko obilježje ove nove društvenosti očituje se u, antiničeoovskoj, "volji za nemoći" (94). Socijalna distanca novo je organizacijsko načelo društvenosti (39), a ta nova organizacija društva (61), u ime javnog zdravlja dokida političku aktivnost (41) i vodi u "novi despotizam" (42), u kojemu liječnici i znanstvenici donose odluke koje su u biti etičke i političke (44). Time smo došli do političke razine Agambenove interpretacije. Nacionalna politička slika spajanja prava, politike i medicine u "zdravstveni teror" (55), koji svodi demos na biopolitičku populaciju (68) jest "totalitarna država zamaskirana kao demokracija" (69) s ispražnjenjem smisla pojmova ljevice i desnice (70). Globalno gledajući, situacija je još dramatičnija:

⁶ V. detaljnije o ovome u recenziji reizdanja knjige *Eichmann u Jeruzalemu* (Mužić, 2021).

umjesto svjetskih ratova – do kojih su, u šokantnoj formulaciji za politologe liberalnih demokracija, doveli "totalitarizmi – tiranski ili demokratski" (96) – imamo "globalni građanski rat" u kojemu neprijatelji nisu nacije. Umjesto toga, neprijatelj se nalazi u svakoj naciji koja ratuje sama sa sobom (54). Ukratko, epidemija je iznjedrila "novi teren politike, bojno polje globalnog građanskog rata" (60). Agamben napominje da ti novi oblici despotizma traže nove oblike otpora (65), ističući usput kako je "izbjeglica ... temelj novog horizonta politike" (66).

Na kraju s još nekoliko detalja valja zaokružiti ovu sliku koju Agamben nudi. Na razmeđu društva i politike, ovaj razvoj prati čitateljima prepoznatljiva politika medija. Oni su dispozitiv koji pridonosi strahu o kojemu se Agamben, Heideggerov učenik, kako sam prethodno naznačio, u svojoj knjižici filozofijski raspisao. Medijska prezentacija statistike nudi se "godišnje stope smrtnosti ili definitivnih uzroka smrti" (Agamben, 2021: 40), a kada se stavi u kontekst općih stopa mortaliteta, pitamo se "može li opravdati mjere koje ograničavaju naše slobode u rasponu bez presedana u povijesti" (44). Mediji su politička i društvena poluga brisanja istine koja nestaje u istinitom razvoju "gospodareće laži" (48, 54). Na eshatološkoj razini, Agamben pak upućuje na to da je kapitalizam sekularizirao teologijsku ideju spasenja u stalnoj krizi "bez otkupljenja ili kraja" (53). Crkva je odavno kapitulirala pred sekularnim poretkom, a nova medicinska religija ima novo božanstvo: njezin je "maligni bog" virus koji mutira u stalno nove oblike (53).⁷

Quare siletis juristae in munere vestro? Slobodan prijevod epigrafa Agambenove studije o izvanrednom stanju (Agamben, 2003) – koja je tada kao konkretnu političku referencu imala politiku izvanrednog stanja u SAD-u i njezino globalno prilijevanje u rat protiv terorizma koji paradigmatski predstavlja vojni zatvor u Guantanamo kao biopolitički logor – glasi: "Zašto šutite, pravnici, o onome što vas se tiče?" Bitne razlike nema, tvrdi Agamben, neki i dalje šute, a neki kao i u slučaju rata protiv terorizma, podržavaju nove dispozitive upravljanja. Ne čudi što je isto geslo Agamben preuzeo i ovdje (Agamben, 2021: 37), na samom mu kraju studije dodavši i znakoviti "argument tišine" (*argumentum e silentio*). Ne ostaje mu nego pesimistično zaključiti epohu: "Ne žalimo za krajem ovog svijeta" (97). Biološki je život zamijenio vječni, crkva je to potihlo prihvatila, a Agamben, umjesto politiziranog golog života, traži obnovu jednostavnog života u ruševinama, znajući da on nije privid jer na njega "imamo sjećanja i iskustva" (97). Ustvari, čitateljima koji poznaju njegovo djelo, u kritici postojeće paradigme upravljanja odjeknut će dobro poznata eshatologija njegove davno napisane *Nadolazeće zajednice* (Agamben, 1993).

Zaključak: je li budućnost zapisana?

Eshatologije poput Agambenove danas nisu u modi. Rasprave o smislu života između Camusova jezuitskog oca Panelouxa i ateističkog liječnika Rieuxa, danas su gotovo nerazumljive ili izložene poruzi. Defoeovi memoari govore o prolaznosti epizode na neki način govoreći o nemoći politike koja se u tom disciplinarnom aspektu očituje i danas.⁸ U međuvremenu, nastupila je biopolitika imunizacijske profilakse oko

⁷ Agamben se u ovoj situaciji ne libi oštro kritizirati Crkvu koja, "vođena papom koji se naziva Franjo, zaboravlja da je Sveti Franjo prigrlio gubavce" (Agamben, 2021: 36).

⁸ Ako je referenca na *Kohélet* odviše "judeokršćanska", u vezi s prolaznošću i krhkošću pojedinačnih ljudskih života moguće je i nešto ambivalentnije prisjećanje na antičku Grčku koje uostalom nudi Agambenova lektira: "Onečišćenje u ranoj, predalfabetnoj Grčkoj pripadalo je svijetu izvanjskih događaja. Ono je bilo nemilosrdno ravnodušno prema motivima i pravdi" (Illich, 2020: 50).

koje se formiraju politički sukobi i o kojoj će se vjerujem još puno pisati. Agambenovim jezikom, živimo u biopolitičkoj diktaturi koja zaobilazi parlamentarnu proceduru i ustavne zasade liberalnih demokracija, pri čemu će jedan dio političkog tijela zabrinut za kolektivnu sigurnost života podržati taj pomak, a jedan će se protiviti, nimalo uvjeren argumentima pravnika koji se pozivaju na načelo razmjernosti. Ne moramo pristati na radikalnost njegovih ocjena. Također, valja uzeti u obzir polemički karakter i datume pisanja, smještene u 2020-u, ali trebali bi o njima promisliti kao o upozorenju. Zakaria je na drugoj strani: iako je politički komentator, njega ne zanima toliko seciranje modela upravljanja i pitanja ljudskih prava i sloboda koliko sama stvar koju Agamben ponajviše stavlja u zagrade i to kako je kontrolirati. Zakaria u bitnom pristaje na model upravljanja primijenjen u pandemiji.

Sva tri izdanja su kvalitetna i vrijedna čitanja, pa i Zakaria od kojega preuzimam motiv otvorenosti budućnosti u podnaslovu zaključka dodajući mu upitnik. Zakaria tvrdi da ona nije zapisana, da je možemo mijenjati, dok Emily Dickinson na koju se nespretno poziva piše kako ona nije otkrivena i kako joj se ne može izbjeći. Agamben je neka vrsta glasnika budućnosti koja je u pjesmi nijema i ne otkriva jasno znakove onoga što dolazi: treba li mu vjerovati? Neka prosude zainteresirani čitatelji kojima sam bez uvijanja nastojao prenijeti njegov ipak više pesimistično proročki nego parezijastički politički istup. Prijevod i izdanje Defoea su besprije-korni te popraćeni pedantnim pogovorom. Brzo realiziran prijevod Zakarije otkriva neke nesigurnosti i povrh nespretnog prijevoda rečene pjesme Emily Dickinson *The Future–Never Spoke*, no manji propusti bitno ne ruše kvalitetu djela.⁹ Agambenovo djelo svoj prijevod na hrvatski tek čeka. Hoće li se naći entuzijastičnih izdavača i prevoditelja za filozofa koji je ostao vjeran svom mišljenju protiv struje, ostaje za vidjeti. Njegova prijašnja djela o "golom životu" i "ostacima Auschwitz" prevedena su i srdačno recipirana u akademskom svijetu, posebice na ljevici. Za sve one koji bitno drukčije od njega procjenjuju činjenice i opravdanost ograničenja sloboda s obzirom na opasnost biopolitičkih ugroza, ostaju pitanja dvojbene političke legitimnosti i nedemokratičnosti modela upravljanja u kojemu i dalje živimo.

⁹ Primjerice, *The Republic* je prevedeno kao *Republika* (Zakaria, 2020: 48) no u domaćoj se tradiciji političke filozofije najpoznatije Platonovo djelo uobičajilo prevoditi kao *Država*; *exceptionalism* je (ne)prevedeno neobičnim "ekscelencijalizam" (52), Huntingtonovi *declinists* kao "dekliniisti" (198), itd.

Literatura

- Agamben, G. (1993). *The Coming Community*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Agamben, G. (2003). *The State of Exception*. Chicago: University of Chicago Press.
- Agamben, G. (2021). *Where Are We Now? The Epidemic as Politics*. Lanham, MA: Rowman & Littlefield.
- Defoe, D. (2021). *Godina kuge*. Zagreb: Šareni dućan.
- Illich, I. (2020). *H₂O i vode zaborava*. Zagreb: DAF.
- Mužić, P. (2021). Recenzija knjige H. Arendt *Eichman u Jeruzalemu*. *Anali Hrvatskog politološkog društva*, (18)1, 429-432.
- Zakaria, F. (2021). *Deset lekcija za svijet poslije pandemije*. Zagreb: Fraktura.
- Zorko, M. (2021). Recenzija knjige D. Yergina *The New Map*. *Anali Hrvatskog politološkog društva*, (18)1, 433-436.